

IN MEMORIAM

Edward Mieczysław Serwański (1912–2000)

29 sierpnia 2000 r. zmarł w Poznaniu prof. dr hab. Edward Mieczysław Serwański, naukowiec i badacz dziejów najnowszych, współzałożyciel i członek honorowy Instytutu Zachodniego w Poznaniu, honorowy obywatel Ostrowa Wielkopolskiego.

Prof. E. Serwański należał do odchodzącego pokolenia współtwórców i kreatorów polskiej myśli zachodniej. Był autorem ponad trzystu prac, głównie z dziejów okupacji hitlerowskiej, problematyki ziem zachodnich i północnych Polski oraz stosunków polsko-niemieckich. Jego twórczość naukowa ceniona była nie tylko przez specjalistów. Na kilka dni przed Jego śmiercią autor opublikowanego na łamach „Magazynu Gazety Wyborczej” (nr 34 z 24 sierpnia 2000) artykułu o polskich dzieciach z Wielkopolski przeznaczonych do niemiecczenia w czasie II wojny światowej (pt. *Obwód głowy*) powołuje się na Jego rozprawę habilitacyjną pt. *Wielkopolska w cieniu swastyki* (Warszawa 1970).

Edward Serwański urodził się 13 października 1912 r. w Hamburgu, gdzie mieszkali Jego rodzice. Syn Ludwika i Pelagii z Kierblewskich. Po odzyskaniu niepodległości Jego rodzina w 1920 r. przenosi się do Polski, do Ostrowa Wielkopolskiego. Tu uczęszczał do szkoły podstawowej i gimnazjum, które ukończył w 1935 r. Aktywnie działał w organizacji harcerskiej. W latach 1936–1938 był referentem drużyn gimnazjalnych Hufca ZHP w Ostrowie Wlkp., a w latach 1938–1939 instruktorem programowym Wydziału Zagranicznego Głównej Kwatery ZHP. W stopniu podharcemistrza. Z harcerstwem i jego ideałami był związany do końca swego życia.

Po wojnie mieszkał w Poznaniu i należał do najwybitniejszych reprezentantów diaspory Ostrowian w tym mieście. Swej ziemi „serdecznie znajomej” poświęcił wiele prac naukowych i publicystycznych. Ich ukoronowaniem była wydana w 1992 r. w Poznaniu książka pt. *Ostrow Wielkopolski i jego region w okresie II wojny światowej (1939–1945)*. Cieszył się, iż Jego ukochana mała ojczyzna znalazła się w wyniku ostatniej reformy administracyjnej kraju ponownie w obrębie województwa wielkopolskiego.

Studiował na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego. We wrześniu 1939 r. jako podchorąży czasu wojny brał udział w obronie Warszawy. Po powrocie w październiku 1939 r. do Ostrowa zorganizował drużyny gimnazjalne Szarych Szeregów. W okresie tym wstąpił do powstałej w Poznaniu organizacji „Ojczyzna–Omega”, tworząc pod pseudonimem „Mietek” jej ogniwa terenowe w południowej Wielkopolsce. Na przełomie lat 1939–1940 współpracował w powołaniu pierwszego Inspektoratu Związku Walki Zbrojnej

w południowej Wielkopolsce z siedzibą w Ostrowie. W maju 1940 r. współorganizował Oddział Delegatury Rządu Polskiego na Ziemię Zachodnie z siedzibą w Poznaniu, na terenie południowej Wielkopolski z siedzibą w Ostrowie. Był jej łącznikiem z Poznaniem.

W 1942 r. został pełnomocnikiem Biura Zachodniego Delegatury Rządu na Wielkopolskę oraz wszedł w skład Kuratorium Wojennego, legalizując ośrodki tajnego nauczania w Wielkopolsce. Dekonspiracja w czerwcu 1943 r. pociągnęła za sobą aresztowanie i zsyłkę do obozu koncentracyjnego członków Jego najbliższej rodziny, w tym żony Wandy, zmuszając Go do przeniesienia się do Warszawy. Został awansowany do stopnia podporucznika czasu wojny, będąc jednocześnie oficerem Korpusu Zachodniego Armii Krajowej. W latach 1943–1944 pracował w Warszawie w Sekcji Zachodniej Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu oraz jako harcmistrz w Wydziale Zachodnim Głównej Kwatery Szarych Szeregów. Brał udział w Powstaniu Warszawskim, organizując odcinek „Attoza” w rejonie ulicy Elektoralnej, na obszarze operacyjnym X Zgrupowania por. „Ostoi”.

Od września 1944 r. do stycznia 1945 r. był inicjatorem i kierownikiem akcji pod kryptonimem „Iskra Dog” (prowadzonej w ramach Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu), dokumentującej zbrodnie hitlerowskie dokonane na żołnierzach i ludności cywilnej w czasie powstania warszawskiego. Zebrane w tym czasie materiały opublikował po wojnie w trzech pracach: *Zbrodnia niemiecka w Warszawie 1944 r. Zeznania — zdjęcia*, wspólnie z Ireną Trawińską w ramach znanej serii wydawniczej Instytutu Zachodniego pod nazwą *Documenta Occupationis Teutonicae*, tom II, Poznań 1946; *Dulag 121 — Pruszków. Sierpień–październik 1944 roku*. Poznań 1946 oraz *Życie w powstańczej Warszawie, sierpień–wrzesień 1944. Relacje — dokumenty*. Warszawa 1965.

W listopadzie–grudniu 1944 r. uczestniczył w naradach konspiracyjnych w Milanówku pod Warszawą, dotyczących utworzenia Instytutu Zachodniego.

Po zakończeniu działań wojennych powrócił do Poznania. Jak zawsze czynny i aktywny, włączył się natychmiast w działalność zawodową i społeczną. W latach 1945–1947 był naczelnikiem Wydziału Społeczno–Politycznego i kierownikiem referatu programowego Zarządu Głównego Polskiego Związku Zachodniego w Poznaniu. W sierpniu 1947 r. podjął pracę w Instytucie Zachodnim i ukończył studia na uniwersytecie poznańskim. W marcu 1948 r. został podstępnie uprowadzony w Poznaniu z ulicy przez pracowników Urzędu Bezpieczeństwa. Przewieziony do Warszawy do więzienia Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przy ulicy Rakowieckiej, przeszedł tam brutalne śledztwo (przez długi czas leżąc m.in. na cementowej posadzce) trwające 2,5 roku. Został skazany na 7 lat więzienia za to, że: „[...] usiłował zmienić przemocą ustrój Państwa Polskiego na rzecz nielegalnego związku tzw. Delegatury Rządu”. W wyniku amnestii w 1952 r. został zwolniony z więzienia, a następnie w 1956 r. zrehabilitowany.

W 1952 r. powrócił do pracy w Instytucie Zachodnim, w którym pracował do 1993 r., kiedy to przeszedł na emeryturę. Symbolicznego wymiaru nabiera fakt, iż pogrzeb prof. E. Serwańskiego odbył się 2 września, w kolejną rocznicę wybuchu II wojny światowej. Problematyka okupacji i konspiracji, zwłaszcza w Wielkopolsce, była głównym przedmiotem Jego zainteresowań naukowych. W Instytucie Zachodnim związany był z Pracownią (później Zakładem) Dziejów Okupacji Hitlerowskiej, założoną przez prof. Karola Mariana Pospieszalskiego.

Przez ponad czterdzieści lat pracy naukowej prof. E. Serwańskiego głównym przedmiotem jego zainteresowań naukowych stały się zagadnienia II wojny światowej, a szczególnie dzieje konspiracji w Wielkopolsce. Na szczególną uwagę zasługuje wspomniana już monografia *Wielkopolska w cieniu swastyki* oraz takie prace, jak: *Obóz jeniecki w Ostrzeszowie*, Poznań

1960; *Obóz zagłady w Chełmnie nad Nerem*, Poznań 1964; *Wrzesień 1939 roku Wielkopolsce*, Poznań 1966 oraz *Z dziejów wielkopolskiej konspiracji 1939–1945*, Poznań 1999. Podkreślenia wymagają także inne prace, takie jak: *Hitlerowska polityka narodowościowa na Górnym Śląsku*, Warszawa 1963; *Straty osobowe polskiego środowiska muzycznego w latach 1939–1945*, Warszawa 1977 czy też *Dywersja niemiecka i zbrodnie hitlerowskie w Bydgoszczy na tle wydarzeń w dniu 3 IX 1939*, Poznań 1981.

Z prof. Edwardem Serwańskim łączyła mnie szczególna nić sympatii. W ostatnim okresie przejawiała się ona w formie korespondencji listownej, tak rzadko dziś już spotykanej formy komunikowania się. Znając moje zainteresowania badawcze, przekazał mi swoje materiały poświęcone problematyce mazurskiej oraz osobie Wojciecha Kętrzyńskiego, czyli Adalberta Winklera, któremu poświęcił książkę pt. *Syn odzyskanej ziemi*, Warszawa 1955, wyd. II Warszawa 1989. Praca ta, podobnie jak inne Jego książki ukazała się w Instytucie Wydawniczym Pax. Ze środowiskiem Pax był związany od wielu lat.

Był człowiekiem wielkiego serca i umysłu. Dominującą cechą Jego charakteru była skromność oraz wielka życzliwość, którą obdarzał swoich uczniów i współpracowników. Dla każdego z nich znajdował czas i zrozumienie. Traktował ich jak własną rodzinę, pomagając w wielu sprawach naukowych i życiowych. Postawą taką zaskarbił sobie wielką życzliwość i wdzięczność swych współpracowników.

Do końca swych dni żywo interesował się sprawami Instytutu Zachodniego. Gdy tylko zdrowie mu pozwalało, odwiedzał jego mury, zawsze prowadząc ożywione dyskusje. Pracę naukową traktował jako służbę społeczną.

Pomimo represji i niegodziwości doznanych po zakończeniu wojny, niechętnie mówił o tych sprawach. Obca była mu mentalność kombatanka. To co Go spotkało, uważał za naturalną konsekwencję swojej postawy i działalności, za którą nie oczekiwał uznania i apatyaży.

Twórczość naukowa prof. Edwarda Serwańskiego jest istotnym elementem wzbogacającym polską naukę i myśl zachodnią. Uehonorowany był wieloma odznaczeniami państwowymi, bojowymi i regionalnymi, w tym m.in.: Krzyżem Kawalerskim i Oficerskim OOP, Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Armii Krajowej, Warszawskim Krzyżem Powstańczym, Medalem Wojska, Medalem Zwycięstwa i Wolności 1945 r., Medalem „Rodła”, Medalem za Warszawę, Rozetą z Mieczami do Krzyża za Zasługi dla ZHP oraz Odznaką Honorową Miasta Poznania. Odprowadzony na wieczną wartę przez rodzinę oraz wielu przyjaciół i życzliwych Mu osób, spoczął w kwaterze żołnierzy Armii Krajowej na cmentarzu Junikowskim w Poznaniu.

Andrzej Sakson
Poznań